

УДК 502.131.1:332.1

Палапа Н., кандидат с.-г. наук, (Інститут агроекології і природокористування НААН)

Основні аспекти концепції сталого збалансованого розвитку

Проаналізовано значення терміну «сталий збалансований розвиток». Розглянуто основні передумови, засади та індикатори концепції сталого розвитку.

Ключові слова: антропогенне походження, забруднюючі речовини, стратегія, екосистема, біорізноманіття.

Вступ. Сучасний стан природного середовища характеризується розбалансованістю. Через надмірну експлуатацію природних ресурсів та споживацьке ставлення людини до природи ми сьогодні спостерігаємо цілу низку процесів, що негативно впливають на навколишнє природне середовище. Це потепління, руйнування озонового шару, різні види забруднень, опустелювання, кислотні дощі, деградація ґрунтового покриву, знищення біорізноманіття тощо.

За даними Державного комітету статистики, упродовж свого існування людство зруйнувало 2 млрд га родючих ґрунтів, що значно перевищує площу оброблювальних територій (Тимочко Т.В., 2008). З кожним роком площі пустель невпинно зростають, а території лісів, навпаки, зменшуються. Виснаження природних ресурсів не тільки негативно впливає на стан навколишнього природного середовища, але й на розвиток людського суспільства. Так, сьогодні понад 2,5 млрд людей страждають від захворювань, пов'язаних із нестачею питної води чи вживанням забрудненої води.

Таким чином наша планета поступово стає «вельтенським смітником», адже природа не спроможна утилізувати масштабні відходи антропогенного походження. Як свідчать реалії сьогодення, Україна належить до тих країн світу, де екологічні проблеми – вкрай актуальні. Так, наша держава знаходиться в рейтингу першості за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів, а також за показниками накопичення промислових відходів.

Матеріали та методи досліджень. Для вивчення питання запровадження концепції збалансованого розвитку в Україні використано дані Державного комітету статистики України щодо антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, наукові публікації, матеріали ООН, Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку та інші.

Результати досліджень. Протягом 2010 року в повітряний басейн, водні та земельні ресурси країни потрапило 11,3 млн тонн небезпечних забруднюючих речовин, з яких 57% припадає на шкідливі викиди в атмосферу, 40% – у поверхневі водойми, 3% – на небезпечні відходи, якими забруднюються земельні ресурси. У місцях видалення відходів зберігається 20,9 млн тонн відходів I-III класів небезпеки (на 1 км² території країни припадає 11 тонн викинутих в атмосферу шкідливих речовин та 35 тонн відходів I-III класів небезпеки) [1-2]. Лісові території займають лише 15,5% площі України, а площа природно-заповідного фонду становить лише 4,7%. У свою чергу, лише 10% ґрунтів мають задовільний екологічний стан, проте щорічно їх родючість знижується через забруднення пестицидами та важкими металами. Все це комплексно призводить до вкрай незадовільних екологічних умов життя населення. Приміром, 60% населення України живе у зоні шумового забруднення, 25% – у зоні радіаційного забруднення, понад 18% людей змушені працювати в умовах, що не відповідають санітар-

но-гігієнічним нормам [2]. Важливий внесок у дослідження процесу сталого збалансованого розвитку зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Г. Дейлі, Д. Медоуз, Й. Рандерс, Е. Пестел, М. Месарович, А. Лейзерович, Р. Кейтс, Т. Перріс, Дж. М. Хулс, Ф. Джовані, А. Оніші, Р. Блінк, Г. Кларк, В. Джегатезен, Е. Гонч, Б. Хьюс, М. Котабі, К. Снеддон, А. Єфремов, Л. Корнійчук, Л. Шостак, А. Філіпенко, З. Герасимчук, І. Вахович, В. Данилишин, М. Долішній, С. Дорогунцов, В. Шевчук та інші.

Доцільно розглянути значення терміну «сталий збалансований розвиток». Так, англomовні терміни «sustainable development» та «sustainability» зародилися ще у 70-х роках ХХ століття. Під словосполученням «sustainable development» розуміють необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом майбутніх поколінь та збереженням навколишнього природного середовища.

Український варіант перекладу англomовного терміну «sustainable development» звучить як сталий збалансований розвиток. Проте на українській науковій ниві це питання досі залишається дискусійним, оскільки часто в роботах одних і тих самих авторів цей термін визначено по-різному. Наприклад, термін «сталий розвиток» у своїх працях вживають Н. Авраменко, О. Вишенська, С. Дорогунцов, Є. Желібо, В. Підліснюк, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, О. Ральчук, І. Рудик, Г. Рябікова, В. Трегубчук, а терміном «збалансований розвиток» оперують Г. Білявський, Т. Дементьєва, В. Ісаєнко, Р. Карпюк, О. Личак, І. Селютіна, О. Тараріко, О. Тимченко, а також українські екологічні конгреси: «Збалансований розвиток України – шлях здоров'я і добробуту нації» (2007 р.), «Структурна перебудова та екологізація економіки в контексті переходу України до збалансованого розвитку» (2009 р.). Чимало науковців поєднують у своїх працях терміни «сталий» та «збалансований».

В. П. Непийвода пропонує перекладати термін «sustainable development» як «підтриманий розвиток», оскільки саме це тлумачення якнайкраще інтегрує такі поняття, як неперервність, невиснажливість, збалансованість, гармонійність, необмежена тривалість, здатність до самовідновлення, що є основоположними для даної концепції [3]. Також досить часто в наукових працях можна зустріти тлумачення цього терміну як «стійкий розвиток».

Розглянемо основні передумови реалізації збалансованого розвитку. Виокремлюють такі рушії концепції сталого збалансованого розвитку [4]: розуміння людьми фундаментальних основ стійкого розвитку відкритих стаціонарних систем; з'ясування глибинної суті формування систем у єдності їх матеріальних, синергетичних та інформаційних засад; визначення напрямів зміни сутності людини як особистості в сукупності трьох основних її виявів: як людини біологічної, соціальної, працюючої (трудової); перетворення людини з об'єкта в суб'єкт глобального розвитку; створення міжнародної нормативно-правової бази сталого розвитку; формування на основі вищезазначеного глобальних, національних, регіональних, місцевих стратегій сталого розвитку за умов економічного зростання та забезпечення основних потреб людей; суттєве зменшення енергоємності економіки; віднайдення ресурсів для економічних, екологічних, соціальних,

політичних та інших трансформацій, зокрема для країн, що розвиваються; створення та удосконалення міжнародних та національних систем моніторингу щодо ефективності реалізованих заходів та корегування програм розвитку; розгортання масової соціальної мобілізації на користь реалізації програм сталого розвитку; забезпечення скоординованого у масштабах усього світу наукового опрацювання проблем та супроводу практичних дій щодо реалізації концепції сталого розвитку, зворотного зв'язку між теоретичним узагальненням і практичною діяльністю зі сталого розвитку.

Доцільно зазначити, що концепція сталого збалансованого розвитку має довгу історію. Ще В. Вернадський у своїх працях про ноосферу наголошував про зв'язок економічного та соціального розвитку з проблемами довкілля. Цю тему продовжували обговорювати в 1972 році, результатом чого стала декларація першої конференції ООН з охорони довкілля у Стокгольмі. У цьому ж році в наукових доповідях Римського клубу формулюються ідеї «глобальної динамічної рівноваги» [5].

Автором поняття «сталий розвиток» прийнято вважати прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка вперше сформулювала його у звіті «Наше спільне майбутнє». Так, у 1987 році цей звіт був опублікований Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку [6].

Сталий розвиток у формулюванні ООН – «це розвиток суспільства, що дозволяє задовольнити потреби нинішнього покоління, не наносячи при цьому шкоди можливостям майбутніх поколінь для задоволення їхніх власних потреб» [7]. Таким чином, основу сталого розвитку на національному рівні складають: продумана екологічна, соціальна й економічна політика, демократичні інститути, що відповідають потребам людей, правопорядок, заходи для боротьби з корупцією, вирішення гендерних питань і створення сприятливих умов для інвестицій.

У доповіді «Наше спільне майбутнє» Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку, сталий розвиток розглядається як такий, що базується на системному поєднанні економічних, соціальних, екологічних, а тепер визнається, що й історико-культурних, а також інших інтересів суспільства, забезпечує задоволення сучасних національних та міжнародних потреб і не ставить під загрозу можливість задоволення своїх потреб майбутніми поколіннями [5]. Тобто сталий або збалансований розвиток передбачає раціональне економічне зростання, матеріальне виробництво, споживання та інші види діяльності людей.

У червні 1992 року на конференції Організації об'єднаних націй з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро було прийнято «Порядок денний на ХХІ століття» [8]. Основне завдання цього документа полягало у раціональному взаємозв'язку всіх складових сталого розвитку, а саме економічної, соціальної та екологічної. Таким чином, уряди держав повинні були прийняти національну стратегію збалансованого розвитку і популяризувати її. Зауважимо, що лідери 179 країн підтримали рішення про необхідність покращення екологічної ситуації.

Ідея сталого збалансованого розвитку була розвинута в Японії в місті Кіото у грудні 1997 року, де було

Індикатори сталого розвитку

Розділ	Підрозділ	Ключовий індикатор	Уточнюючі показники	
Бідність	Бідність за доходами	Частка населення, що мешкає за національною межею бідності	Частка населення, що мешкає менш ніж на 1 дол. США в день	
	Нерівність за доходами	Відношення доходів 10% найбагатших та найбідніших		
	Санітарія	Частка населення, що користується покращеними санітарними умовами		
	Питна вода	Частка населення, забезпечена якісною питною водою		
	Забезпеченість енергією	Частка домогосподарств без джерел енергії	Частка домогосподарств, які користуються паливом для приготування їжі	
	Умови проживання	Частка міського населення, що мешкає в трущобах		
Менеджмент	Корупція	Частка населення, яка дає хабарі		
	Злочинність	Кількість навмисних вбивств на 100.000 населення		
Здоров'я	Смертність	Дитяча смертність до 5 р.		
		Очікувана тривалість життя від народження	Очікувана тривалість здорового життя	
	Охорона здоров'я	Частка населення, яка має доступ до первинної медичної допомоги		
		Рівень імунізації проти дитячих інфекційних хвороб		
	Харчування	Харчування дітей		
Рівень захворюваності та ризику	Зараженість найбільш опарними хворобами (СНІД, туберкульоз, малярія)	Тютюнопаління		
Освіта	Рівень освіти	Частка осіб, які закінчили школу	Неперервне навчання	
		Частка осіб, які навчаються		
		Частка дорослих з освітою		
	Грамотність	Грамотність дорослих		
Демографія	Населення	Темп зростання населення	Рівень народжуваності	
		Рівень залежності		
	Туризм		Відношення кількості місцевого населення до кількості туристів у тур. регіонах	
Природні катастрофи	Природні лиха	Частка населення, яка мешкає в регіонах із загрозою лиха		
	Готовність подолання наслідків лиха		Людські та економічні втрати внаслідок лих	
Атмосфера	Зміна клімату	Викиди діоксиду вуглецю	Викиди парникових газів	
	Зменшення озонного шару	Споживання речовин, що руйнують озонний шар		
	Якість повітря	Концентрація шкідливих речовин у повітрі міст		
Земля	Використання землі		Зміна цільового призначення землі Деградація ґрунтів	
	Пустелі		Площі опустелення	
	Сільське господарство	Частка с.-г. угідь		Використання міндобрив
				Використання с.-г. пестицидів
	Ліси	Частка землі під лісами		Площа органічного с. г.
			Частка заражених дерев Частка земель сталого лісівництва	
Морські водні ресурси	Узбережжя	Частка населення, що мешкає у прибережній зоні	Якість води для купання	
	Рибальство	Частка риби в межах безпечних біологічних лімітів		
	Екологія моря	Частка акваторії під захистом		
Свіжа вода	Кількість води	Частка використовуваних водних ресурсів		
		Інтенсивність використання води за видами економічної діяльності		
	Якість води	Присутність фекалій у чистій воді	Обробка стічних вод	
Біорізноманіття	Екосистеми	Частка територій під захистом		
	Види	Види під загрозою		

Розділ	Підрозділ	Ключовий індикатор	Уточнюючі показники
Економічний розвиток	Макроекономіка	ВВП на душу населення	Збереження
		Частка інвестицій у ВВП	Чисті збереження як відсоток ВНД
			Рівень інфляції
	Сталість державних фінансів	Відношення боргу до ВНД	
	Зайнятість	Рівень безробіття	Уразлива зайнятість
		Продуктивність праці та вартість одиниці праці	
		Частка жінок серед зайнятих не у сільському господарстві	
	Інформаційно-комунікаційні технології	Інтернет-користувачі на 100 осіб населення	Лінії стаціонарного зв'язку на 100 осіб населення
			Кількість мобільного зв'язку на 100 осіб населення
	Дослідження та розробки		Валові витрати на НДДКР у ВВП
Туризм	Частка доходів від туризму у ВВП		
Глобальне економічне співробітництво	Торгівля	Дефіцит поточного рахунку до ВВП	Частка імпорту з країн, що розвиваються
			Середній рівень тарифу до експорту з країн, що розвиваються
	Зовнішнє фінансування	Офіційна допомога розвитку як частка ВНД	Частка іноземних та закордонних прямих інвестицій у ВВП
			Частка іноземних приватних переказів у ВНД
Споживання та виробництва	Споживання матеріальних ресурсів	Матеріальна витратність економіки	Внутрішнє споживання матеріалів
	Використання енергії	Споживання енергії	Частка альтернативних джерел енергії
		Енергоінтенсивність за галузями	
	Поводження з відходами	Шкідливі відходи	
		Утилізація відходів	Утилізація радіоактивних відходів
	Транспорт	Розподіл за видами транспорту	

підписано міжнародну угоду – Кіотський протокол – щодо скорочення викидів газів, що викликають парниковий ефект.

Доцільно зазначити, що Всесвітня комісія з розвитку та довкілля визначила основний принцип сталого збалансованого розвитку. Суть цього принципу полягає в тому, що існує сукупний постійний або зростаючий актив. Складовими цього активу є людський капітал (здоров'я людей, знання та кваліфікація), промисловий капітал (машини, фабрики, заводи) та екологічний капітал (ліси, якість повітря, води та ґрунтів). Отож, головний принцип сталого збалансованого розвитку звучить так: кожна країна повинна споживати таку кількість активу, яка не зменшить сукупні запаси капіталу [9].

З основного принципу сталого збалансованого розвитку випливають такі характеристики, як екосистемне екологічне планування, постійна звітність (моніторинг) про соціально-економічні умови та тенденції стану довкілля і природних ресурсів, плата за використання природних ресурсів (у т.ч. шкідливих викидів) в межах певних норм – низька, а за перевищення – дуже висока, дозволи на «шкідливі викиди» в поєднанні (або замість) зі штрафами, зменшення та відміна субсидій у природничих галузях, що не відповідають цілям збалансованого розвитку тощо.

Концепція сталого збалансованого розвитку ґрунтується на таких засадах [10]:

- людство справді може набути розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти їхні потреби;

- обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні; вони пов'язані з сучасним

рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення;

- необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш сприятливі умови життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем;

- необхідно погодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема, відносно використання енергії;

- розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Ознайомившись з основними засадами збалансованого розвитку, доцільно буде розглянути основні індикатори (за визначенням ООН) – табл. 1.

З таблиці видно, що Концепція сталого збалансованого розвитку складається з 14 розділів: бідність, менеджмент, здоров'я, освіта, демографія, природні катаклізми, атмосфера, земля, морські водні ресурси, свіжа вода, біорізноманіття, економічний розвиток, глобальне економічне співробітництво, споживання та виробництво. В свою чергу, ці всі розділи поділяються на підрозділи, індикатори та уточнюючі показники, що дозволяють вивчати, з'ясувати та впливати на стан сталого збалансованого розвитку загалом. В. Трофимова наголошує на тому, що «сукупність притаманних сталому розвитку індикаторів визначає кількісно-якісні параметри та формує науково-теоретичні передумови для розвитку гармонійного економічного національного і світового господарства» [11].

Згодом на 19-й Спеціальній Генеральній Асамблеї ООН у 1997 році було наголошено, що всі сектори соціальної структури суспільства повинні брати участь в розробленні та впровадженні стратегії збалансованого розвитку [12]. Саме тому всі країни зобов'язувались до 2002 року розробити національні стратегії збалансованого розвитку.

Таким чином, кожна країна для реалізації Концепції сталого розвитку не лише керується базовими показниками сталого розвитку, але й адаптує їх до власної економічної, соціальної та екологічної складових. Така процедура дозволяє пришвидшити темпи збалансування соціальної структури суспільства, а відтак зберегти навколишнє середовище для прийдешніх поколінь. Наприклад, у США основними факторами та критеріями, що впливають на сталий розвиток, є [9]:

1) покращення здоров'я та навколишнього середовища (скорочення кількості людей, що живуть у місцевостях, де не дотримуються стандартів чистоти води та повітря; мінімізація токсичних матеріалів, що впливають на людину; зниження захворюваності і смертності, викликаних зовнішнім впливом);

2) економічний розвиток (збільшення ВВП на душу населення); збільшення кількості та поліпшення якості робочих місць; подолання бідності; зростання заощаджень та інвестицій на душу населення; збільшення витрат на охорону довкілля);

3) соціальна справедливість (збільшення доходів на душу населення та доступу до основних соціальних благ);

4) збереження природи (зниження рівня антропогенної діяльності, що негативно впливає на навколишнє середовище; збільшення площі лісів, сінокосів, а також різноманіття біологічних видів; скорочення шкідливих викидів в атмосферу);

5) раціональне господарювання (скорочення матеріалоемності на одиницю продукції і на душу населення; зменшення енергоємності виробництва; раціональне використання відновлювальних ресурсів).

Зауважимо, що поряд з цими показниками не менш важливу роль відіграють фактори стійкості соціального середовища, а саме: демократизація суспільства, природний приріст населення, освіта тощо. Подібним шляхом Концепція сталого збалансованого розвитку активно впроваджується в Японії та країнах ЄС.

Таким чином, виокремлення основних факторів та індикаторів сталого розвитку, а відтак ранжування їхньої пріоритетності та встановлення коефіцієнта кореляції дозволяє державним діячам та посадовцям відстежувати ті показники, що негативно впливають на розвиток всієї системи сталого розвитку в цілому. Після цього важливо внести відповідні зміни в галузь, що негативно впливає на збереження та відтворення природних ресурсів. Наприклад, це можуть бути адміністративні заходи або економічні стимули.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, концепція збалансованого сталого розвитку розроблялась міжнародним співтовариством поступово, враховуючи основні потреби сучасних та прийдешніх поколінь, а насамперед – право кожної людини жити в екологічно безпечному навколишньому природному середовищі. Саме тому було визначено три головні складові реалізації сталого збалансовано-

го розвитку, а саме: економічне зростання, соціальний прогрес та захист навколишнього середовища. Адже мета цієї Концепції полягає в гармонізації людей і суспільства з природою. Для цього в першу чергу потрібні знайти консенсус між природою та суспільством, між екологією та економікою, між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, тощо.

Таким чином, дуже важливо, щоб збалансований розвиток став пріоритетом державної політики України, адже у нас досі немає Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища.

Список літератури

1. Довкілля України: Статистичний збірник. – К.: Державний Комітет статистики. – 2009. – 216 с.

2. Національна доповідь України про стан виконання положень «Порядку денного на XXI століття» за десятирічний період (1992–2001 рр.) // Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів. – К., 2001. – 51 с.

3. Стецюк К. В. Поняття «сталий / збалансований розвиток» в сучасному еколого-педагогічному дискурсі [Електронний ресурс] // Науковий вісник Донбасу. – № 2 (14). – 2011.

4. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733с.:

5. Озерський Ю.Г., Попов О.Л., Краснокутський С.Г., Артюх С.В. Що таке сталий розвиток // Донецьк: ЕкоДонбас, 2006. – 14 с.

6. Брундланд, Г. Наше спільне майбутнє: Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку, Оксфорд: Оксфорд Юніверсіті Пресс, 1987. – С. 17–19.

7. Звіт міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку. Генеральна Асамблея ООН. А/Рез/42/187: 96 пленарна сесія, 11 грудня 1987 р.

8. Декларація та план виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку. Йоганнесбург. Південна Африка / Видання друге. – К.: ПРООН/МПВСР, 2007. – С. 14

9. Коржнев М.М. Природно-ресурсні основи сталого розвитку. – К.: Вид. КНУ. – 2011. – 270 с.

10. Згуровський М.З., Гвішіані О.Д. Глобальне моделювання процесів сталого розвитку 2008. – К.: НТУУ «КПІ», 2008. – 351с.

11. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку / В. В. Трофимова // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 8. – С. 33-37.

12. Пріоритети національної стратегії збалансованого (сталого) розвитку України: погляд НУО / за ред. Марушевського Г.Б., Павличенка П.Г., Тимочко Т.В. – К.: «ДІА», 2003. – 139.

Анотація. Проаналізовано значення терміна «устойчивое сбалансированное развитие». Рассмотрены основные предпосылки, принципы и индикаторы концепции устойчивого развития.

Summary. Analyzed the meaning of the term "sustainable balanced development" from the point of view of different scholars and its history. The basic premise, principles and indicators of sustainable development concept.

Стаття надійшла до редакції 11 березня 2013 р.